

رضا محجوبی

افسونگر نغمه پرداز

کتاب دوم: بررسی شیوه نوازندگی، آوانگاری و شرح آثار

پژوهش و نگارش

محمد رضا شرایلی، شهاب مینا

نشر خنیاگر

تهران ۱۳۹۶

عبارت «افسونگر نغمه پرداز» در عنوان فرعی کتاب برگرفته از کلام رهی مُعَیَری بر تصنیف خوشه چین، ساخته روح الله خالقی است.

سرشناسه	شرایلی، محمدرضا، ۱۳۶۰-
عنوان و نام پدیدآور	رضا محجوبی، افسونگر نغمه پرداز/ پژوهش و نگارش محمدرضا شرایلی، شهاب مینا.
مشخصات نشر	تهران: خنیاگر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۲ ج. : مصور. + دو عدد لوح فشرده.
شابک	دوره: ۱- 978-600-949-733-1؛ ج. ۱: 978-600-949-732-4؛ ج. ۲: 978-600-949-731-7
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
مندرجات	ج. ۱: کتاب اول: شرح حال و خاطرات. - ج. ۲: کتاب دوم: بررسی شیوه نوازندگی، آوانگاری و شرح آثار.
موضوع	محجوبی، رضا، ۱۳۷۷-۱۳۳۳.
موضوع	ویلن زنان - - ایران - - سرگذشتنامه
موضوع	Violonists - - Iran - - Biography
موضوع	موسیقی ایرانی - - دستگاه ها - - پارتیسیون
موضوع	Music, Iranian - - Dastgah - - Scores and parts*
موضوع	ترانه های ایرانی - - پارتیسیون
موضوع	Songs, Iranian - - Scores and parts
موضوع	نوازندگان - - ایران - - سرگذشتنامه
موضوع	Instrumentalists - - Iran - - Biography
موضوع	موسیقی برای ویلن - - پارتیسیون
موضوع	Violin music - - Scores and parts
شناسه افزوده	مینا، شهاب، ۱۳۵۸-
رده بندی کنگره	۱۳۹۶ ش ۴ م ۳ / ML ۴۱۸
رده بندی دیویی	۷۸۹ / ۷۷۰۹۲
شماره کتاب شناسی ملی	۴۷۹۰۰۸۷

فهرست مطالب

۱۱	پیش‌گفتار
۱۳	درآمدی بر ورود ویلن به ایران
۱۳	دارالفنون و موسیقی نظام
۱۵	نسل اول ویلن‌نوازان ایرانی
۱۸	ویلن ایرانی در صفحات گرامافون دوره قاجار
۲۰	نسل دوم ویلن‌نوازان ایرانی
۲۲	تأثیر علی‌نقی وزیر بر روند تکامل ویلن‌نوازی ایرانی
۲۴	«بشنوید: این است ویلن رضاخان محجوبی»
۲۷	بررسی شیوه ویلن‌نوازی رضا محجوبی
۲۷	تکنیک‌های آرشه
۲۹	تکنیک‌های پنجه
۳۲	محتوای نوازندگی
۳۲	تسلط به ردیف و اجرای موسیقی دستگاهی
۳۲	تنوع قالب‌ها در اجرای موسیقی
۳۳	جواب آواز
۳۳	تنوع متریک و دینامیک آواز مترآزاد
۳۶	عناصر تزئینی در ساز رضا
۳۷	ایجاد تنوع در کوک ویلن و پایه‌های چهارمضرب
۳۹	آثار رضا
۳۹	۱. ساخته‌های رضا در زمان سلامت جسم و روح (تا سن ۲۵ سالگی)
۴۲	۲. نواخته‌ها و ساخته‌های رضا در سی سال شوریدگی و شیدایی (از ۲۶ تا ۵۶ سالگی)
۴۷	شرح ساخته‌های رضا
	پیش‌درآمدها
۵۱	پیش‌درآمد شور ۱
۵۱	فهرست مستندات پیش‌درآمد شور ۱
۵۴	پیش‌درآمد شور ۲ (آوانگاری اجرای رضا)
۵۷	پیش‌درآمد ابوعطا
۵۷	فهرست مستندات پیش‌درآمد ابوعطا
۵۸	خران (تصنیف براساس پیش‌درآمد ابوعطا)
۵۹	دختر سلطان دمشق (تصنیف دیگری براساس پیش‌درآمد ابوعطا)

۶۵	پیش درآمد بیات ترک
۶۵	فهرست مستندات پیش درآمد بیات ترک
۶۸	پیش درآمد افشاری ۱
۶۸	فهرست مستندات پیش درآمد افشاری ۱
۷۲	پیش درآمد افشاری ۲
۷۲	فهرست مستندات پیش درآمد افشاری ۲
۷۵	پیش درآمد دشتی ۱
۷۶	فهرست مستندات پیش درآمد دشتی ۱
۷۷	یک زمان چوپانی (تصنیف براساس پیش درآمد دشتی ۱)
۷۸	ای ایرانی (تصنیف دیگری براساس پیش درآمد دشتی ۱)
۷۹	خاموش (تصنیف دیگری براساس پیش درآمد دشتی ۱)
۸۵	پیش درآمد دشتی ۲
۸۷	پیش درآمد دشتی ۳ (آوانگاری اجرای رضا)
۹۰	پیش درآمد سه‌گانه (آوانگاری اجرای رضا)
۹۰	فهرست مستندات پیش درآمد سه‌گانه
۹۳	پیش درآمد همایون
۹۶	پیش درآمد بیات اصفهان
۹۷	فهرست مستندات پیش درآمد بیات اصفهان
	تصنیف
۱۰۰	تصنیف ابوعطا (بهار نورسید)
۱۰۱	فهرست مستندات تصنیف ابوعطا (بهار نورسید)
	رنگ‌ها
۱۰۴	رنگ ابوعطا
۱۰۵	فهرست مستندات رنگ ابوعطا
۱۰۹	رنگ افشاری
۱۰۹	فهرست مستندات رنگ افشاری
۱۱۲	رنگ دشتی (آوانگاری اجرای رضا و نت‌نگاری روح‌الله خالقی)
۱۱۴	فهرست مستندات رنگ دشتی
۱۱۶	تصنیف دشتی (براساس رنگ دشتی)
۱۱۹	رنگ چهارگانه
۱۲۰	فهرست مستندات رنگ چهارگانه
۱۲۳	رنگ شوشتری

چهارمضراب‌ها و ضربی‌ها

۱۲۴	پایه چهارمضراب شور (آوانگاری اجرای رضا)
۱۲۶	سه ضربی ابوعطا (قهرکرد، آوانگاری اجرای رضا و نت‌نگاری اسدالله ملک)
۱۲۹	فهرست مستندات سه ضربی ابوعطا
۱۳۴	پایه چهارمضراب بیات ترک (آوانگاری اجرای رضا)
۱۳۶	چهارمضراب دشتی شماره ۱ (کاروان، آوانگاری اجرای رضا و نت‌نگاری صبا)
۱۳۷	فهرست مستندات چهارمضراب دشتی شماره ۱ (کاروان)
۱۴۴	چهارمضراب دشتی ۲ (آوانگاری اجرای رضا)
۱۴۷	چهارمضراب دشتی ۳ (آوانگاری اجرای پرویز یاحقی)
۱۵۲	چهارمضراب سه‌گاه ۱ (آوانگاری اجرای پرویز یاحقی)
۱۵۶	پایه چهارمضراب سه‌گاه (آوانگاری اجرای رضا)
۱۵۷	تصنیف کاروان (به یاد رضا محجوبی)
۱۶۳	دو اصلاح تاریخی
۱۶۳	دو احتمال تاریخی
۱۶۵	فهرست و مآخذ تصاویر کتاب
۱۶۷	فهرست منابع و مراجع

سیرتاریخی رواج ویلن در موسیقی ایرانی با نام نوازندگان مشهوری گره خورده است که در آن میان رضا محجوبی (۱۳۳۳-۱۲۷۷) از مشهورترین و درعین حال مهجورترین شان است. کمترشناخته شدن رضا از آن روست که وی در سنین جوانی دچار عارضه روحی و، به دنبال آن، پریشانی احوال شد و این پریشانی تا پایان عمر پنهان و شش ساله اش همراه او بود. از سویی، چون بیشتر ساخته های او را تنها برخی دوستان نزدیک و معاشران روزگار جوانی اش به خاطر داشتند به تدریج از میزان افراد مطلع از آثار رضا کاسته شد و اگر نبودند هنرمندان دلسوزی که از سر تعهد به ثبت و ضبط آنها مبادرت ورزیدند، شاید همین چند قطعه نیز امروز به دست ما نمی رسید. با این حال، برخلاف تصور عموم، خوشبختانه غیر از چندین اثر که از نواخته های ویلن رضا محجوبی به یادگار مانده (رک. به لوح فشرده همراه کتاب اول) بسیاری از نوازندگان مطرح هم روزگار او نیز قطعات رضا را در صفحات گرامافون و بعدها در برنامه های رادیویی یا ضبط های خصوصی نواخته و برای آیندگان ثبت کرده اند.

در جلد نخست این مجموعه شرح احوال و زندگی رضا محجوبی و معرفی شاگردان او، همراه با ذکر خاطرات هنرمندان و معاشران او گرد آمده است. بر این اساس، مجال دیگری برای شرح تخصصی توانایی های او در نوازندگی و نوا سازی و معرفی آثار و ساخته هایش مورد نیاز بود تا در کنار بخش نخست شمایی نسبتاً کامل از زندگی هنری این هنرمند بزرگ را عرضه کند؛ لذا در این مجموعه پس از شرح مختصری بر ورود ویلن به ایران و مروری بر شیوه نوازندگی رضا با استناد به آثار برجای مانده از نواخته های او به بررسی قطعات و ساخته های وی پرداخته می شود. این دسته آثار که بیشتر مربوط به سال های جوانی و حضور مطرح رضا در مجامع هنری است اغلب توسط دوستان هنرمندش، که همگی از بزرگان موسیقی دستگاهی ایران به شمار می روند، ثبت و ضبط شده است. با این حال، قطعاتی هم که از ساخته های رضا در سال های پریشان حالی به دست آمده در این مجموعه آوانگاری و ثبت شده است.

در نهایت، چون بخش اعظم این مجلد رانت نگاری آثار رضا تشکیل می دهد برای سهولت استفاده علاقه مندان این کتاب در قطعی که برای خواندن و نواختن نت ها مناسب تر از قطع کتاب نخست باشد گردآوری شده است که اکنون پیش روی خوانندگان گرامی است. آنچه محتوای اصلی این کتاب را تشکیل می دهد بیش از آنکه به شرح کیفیت زندگی خصوصی رضا بپردازد مختصات هنری او را مورد بررسی قرار داده است. با این حال، برخی خاطرات یا مستندات مرتبط با ساخته های رضا نیز در کنار رانت نگاری های کتاب آمده تا بتواند فضای روشن تری از شرایط زندگی هنری او را به تصویر بکشد. در بخش آثار پس از معرفی اجمالی هر قطعه کلیه مستنداتی که تاکنون از آن اثر یافت شده است، اعم از نت نوشته ها یا ضبط شده ها، فهرست شده تا پژوهشگران بتوانند در صورت نیاز از اصل منابع آگاهی یابند (اگرچه در بسیاری موارد به ویژه صفحات گرامافون ۷۸ دور، همان طور که در جای خود به طور کامل شرح داده خواهد شد، تنها بخش اندکی از قطعات اجرا شده است).

قدیمی‌ترین اجراهای دیگر هنرمندان از آثار رضا مربوط به ضبط‌های کمپانی هیژمسترزویس در سال ۱۳۰۵ است که مرتضی و موسی نی داوود بخش‌هایی از آثار رضا را در ابتدا یا انتهای برخی صفحات گرامافون ضبط کرده‌اند. این در حالی است که جدیدترین مستندات صوتی از ساخته‌های رضا به روزگار ما می‌رسد. براین اساس، اگرچه در تصحیح نت‌نگاری‌ها سعی شده بیشتر از مستندات قدیمی‌تر که براساس اصالت تاریخی به اصل آثار نزدیک‌ترند استفاده شود، مستنداتی که حاوی روایت‌های دقیق‌تر و دست‌نخورده‌تر بوده‌اند تا دههٔ هفتاد شمسی هم در فهرست نمونه‌ها جای داده شده‌اند. در لوح فشردهٔ ضمیمهٔ کتاب حاضر تعدادی از این اسناد صوتی که اغلب از صفحات قدیمی گرامافون تبدیل شده‌اند درج گردیده‌اند.

در میان این آثار، نواخته‌های خود رضا از ارزش بسیار بالایی برخوردارند. نکتهٔ حائز اهمیت آن است که چون ضبط‌های ویلن رضا که تاکنون یافته شده همگی در پنج‌شش سال پایان عمر و دوران آشفته‌حالی او انجام شده، وی در این آثار کمتر به اجرای منظم آثار پیش‌ساخته و قدیمی خود (پیش‌درآمدها و رنگ‌ها) پرداخته و بیشتر به صورت بداهه آوازها و ضربی‌ها را نواخته است (تاکنون تنها نمونهٔ یافته‌شده از این دست یک مورد اجرای رنگ‌دشتی از ساخته‌های دوران جوانی اوست که در ضبط‌های خصوصی اواخر عمرش بازنوازی کرده است).

لازم به ذکر است نت‌نگاری‌های کتاب تنها شامل پیش‌درآمدها، چهارمضراب‌ها، رنگ‌ها و یک تصنیف از ساخته‌های رضا است (قطعات ریتمیک، چه از نواخته‌های رضا و چه از ساخته‌های دوران جوانی او) و آوانگاری بخش‌های آواز (مترآزاد) که از نواخته‌های رضا در دست است. جزیک مورد برای نمونه، در این کتاب نیامده است. دلیل این امر حالت‌ها و بیان خاص ساز رضا است که به آسانی با آوانگاری قابل بازنوازی نیست و بهترین مبتین این ویژگی‌ها شنیدن نواخته‌های خود رضا است که در لوح فشردهٔ ضمیمهٔ کتاب اول ارائه شده است اما نت‌نگاری قطعات ریتمیک، به دلیل قابلیت اجرای گروهی یا تنظیم برای بازنوازی‌های جدید، بیش از قطعات آواز مترآزاد می‌تواند مورد استفادهٔ هنرمندان قرار گیرد. همچنین نت‌نگاری تصنیف مشهور «کاروان» از ساخته‌های مرتضی محجوبی با کلام رهی مُعْتَبَری که به یاد رضا محجوبی ساخته شده نیز به دلیل ارتباط موضوع در این کتاب آمده است. سایر نکات مرتبط با روش شناسایی و گردآوری قطعات و شرح مستندات هر یک از آثار نیز همراه با نت‌نوشته‌ها در متن اصلی آمده است.

در پایان، شایسته است از:

- آقای علی مرادخانی، ریاست موزه موسیقی ایران، و کلیهٔ کارشناسان آرشیو موزه به جهت دراختیار قراردادن برخی منابع صوتی و اسناد مرتبط؛
- آقای محمدباقر زینالی، به جهت معرفی برخی نمونه‌های صوتی در صفحات گرامافون؛
- آقای امیرعلی تاج‌بخش، به جهت مطالعهٔ نت آثار و ارائهٔ برخی پیشنهادها مفید تشکر و قدردانی کنم.

محمد رضا شرایلی

اردیبهشت ۱۳۹۶، تهران